

Bilgi-İletişim Teknolojileri ve Özgürlük

Ferhat Güneş

Bilgisayar Mühendisi

Liberal Düşünce, Cilt 14, Sayı: 56, Güz 2009, s. 235-254

Youtube'a erişim yasağı, internetten MP3 indirmeye yasaklama getiren bir kanun tasarısı hazırlığı, Ergenekon davasıyla ilgili olarak delil niteliğindeki bilgilerin Genelkurmay karargâhındaki bilgisayarlarda defalarca silindiği iddiaları, İran seçimleri sırasındaki aktivist Nida'nın görüntüleri... Bu liste uzatılabilir; fakat Türkiye'nin son aylardaki gündem başlıklarında yapılacak kısa bir gezinti bile, teknolojinin günlük hayatta kaplamış olduğu yeri tespit etmeye yeterli olabilecektir. Teknoloji, kendi içerisinde kapalı bir alan olmaktan ziyade, toplumsal hayatın diğer alanlarıyla sıkı bir ilişki içerisine girmiş gözükmektedir.

Teknolojik değişimin etkisi pek çok noktadan tartışmaya açılabilir. Bu yazıda cevabı aranan soru "teknolojinin özgürlüğü ne şekilde etkilediği" olacaktır. Soru, Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) bağlamında düşünülmektedir ve ilişkinin yönüne paralel olarak, mümkün olduğunca teknik hususlardan yola çıkılarak cevap aranacaktır.

Teknoloji Nötr Bir Değişken midir?

BİT'in özgürlüğü ne derece etkileyebildiği tartışmasına geçmeden önce, soruyu bir üst seviyede kısaca tartışmak faydalı olabilir. Çünkü üst seviyede verilecek cevaplar, daha alt seviyede verilecek cevapların ağırlığını ve sınırlarını tespit etmede referans işlevi görebilmektedir. Her ne kadar konunun daha tartışmalı boyutlara çekilmesi ve uzaması ihtimâli artsa da, en azından ne anlaşıldığının belirtilmesi gerekmektedir. Zira, "teknoloji sosyal hayatta nötr bir değişken midir?" sorusu, bir tehdit unsuru olarak tepede durmaktadır; eğer teknoloji nötr bir değişkense, bunun

mantıkî bir sonucu olarak, BİT'in özgürlüğü ne derecede etkilediği sorusu doğrudan gayr-ı meşru olacaktır.

Esasen günlük hayatta teknolojinin nötr olduğuna dair yaygın bir kanaatin var olduğundan bahsedilebilir. Bu iddia pek çok alandan örneklenebilir; sözgelimi silâh sektöründe çalışan bir mühendisin yaptığı işi "bu silâhın masum insanlar üzerinde mi yoksa despotlar üzerinde mi kullanılacağını bilemem" şeklinde meşrulaştırmasından, Türkiye'nin modernleşme macerasında geçmişte kalıp söz hâline gelen "Batı'nın bilimini ve tekniğini alalım ama ahlâkını almayalım" iddiasına, oradan "televizyon, dinen caiz midir?" sorusuna verilen cevapların son tahlilde "televizyon için doğrudan karar verilemez; içeriğine bakmak gerekir"de kararlılığa ulaşmasına kadar bir dizi örnek verilebilir. Gerçekten de teknoloji, Amish'ler gibi istisnâ durumlar bir kenara bırakılırsa yaygın kabul görmekte, karşı çıkışlar pratik taban bulamamakta veya sonuç üretememekte; toplamda entelektüel ilgiler haricinde nadiyen sorunsallaştırılmaktadır. Teknoloji, "insanoğlunun ortak malı" algısıyla birlikte bir güç olarak düşünülmemekte ve "teknolojiden geri kalmama", motivasyon unsuru olarak ön plana çıkmaktadır.

Teknolojinin nötr olduğu düşüncesi, BİT ve özgürlük ilişkisi bağlamında da gözlemlenebilir. Tartışmalardan çıkan sonucun, tartışmayı olumsuzlayıcı bir sonuçla bitmesi muhtemeldir; meselâ "günümüzde demokrasilerin sorunları organizasyondur; demokrasinin gelişmesi, yazılım ve donanım mühendislerine bırakılmaz"¹ şeklindeki bir düşüncenin ikinci yarısına katılmamak pek mümkün değildir. Teknolojinin nötr olduğu iddiası, bir sonuç olarak da seslendirilebilir; zira aynı teknolojinin aldığı seyir konusunda farklı bulgular ve birbiriyle çelişen göstergeler vardır; şu durumda en doğrusu belli bir yön ve değer taşıma iddiasından vazgeçmek ve diğer parametrelere bakmaktır. Bu görüş, genel teknoloji anlayışını şu şekilde ifade edebilir: Teknoloji ve toplum arasında tek yönlü bir ilişki gözükmemektedir. Teknoloji, güçlü sosyal aktörlerin talebiyle gelişir. Teknoloji, önce talep edenlere göre şekillenmekte, fakat daha sonra, onu kendi ilgileri doğrultusunda kullanmaya çalışanların mücadelesine sahne olmaktadır. Meselâ radyo, askerî ihtiyaçlarla ortaya çıkmış, noktadan noktaya amatör iletişime ilerlemiş, sonrasında ticarî bir kitle iletişim aracına dönüşerek, en nihayetinde televizyonun ortaya çıkmasıyla özellikle müzik türlerine göre biçimlenmiş bir medyaya dönüşmüştür².

Teknolojinin nötr olduğu düşüncesi yaygın olmakla birlikte, kesin bir doğruluğa tekabül etmez. Çünkü bu iddianın aksi de çoğunlukla doğru kabul edilir. En azından kimi büyük adımlar için, aracının kendisinin mesaj olduğu durumlar da vardır. Otomobili, uçaklı bir dünyanın sosyal hareketliliği öncesiyle aynı değildir; tıbbî

¹ R. Karl. Methemeyer, "The Empires Strikes Back: Is the Internet Corporatizing Rather Than Democratizing Policy Processes?", *Public Administration Review*, Mart-Nisan 2007, s. 199-200.

² Paul DiMaggio v.d., "Social Implications of the Internet", *Annual Review of Sociology*, c. 27 (2001), s. 327.

gelişmelerle uzayan ortalama insan ömrü değerinin bütün insanları doğrudan etkilemesi ya da lise tarih kitaplarına bile giren bilgi olarak, ateşli silâhların yaygınlaşmasının imparatorluk yapısını daha fazla merkezileştirmeye zorlamasında olduğu gibi, teknolojinin bir yönü olabilir. Matbaalı, radyolu, televizyonlu, sabit telefonlu, cep telefonlu bir hayat öncesiyle aynı doğrultuda gitmez; hatta bu “buluşlar”, kendilerini bir buluş veya teknoloji olarak algılamayı unutturacak kadar özerk alanlar konumundadır. Salt diğer toplumsal aktörlere veya alanlara bakılmasını salık veren bir nötrlük anlayışı, her durumda kolay savunulabilir değildir.

Sonuç olarak şu söylenebilir: Teknolojiyi, sosyal hayatta doğrudan nötr değişken olarak düşünmek ve tartışmayı başta (yahut sonda) bitirmek doğru gözükmez. Bununla birlikte siyaset, din, iktisat, psikoloji, kültür, iletişim, ideoloji gibi diğer alanlara kıyasla teknoloji, daha az değer taşır gibidir; belli bir yön iddiası daha zor seslendirilebilmektedir. Yine de teknolojinin her alanla girdiği ilişkinin çelişkili yönleri, daha çok onlara altyapı sağlayan özelliği ve görece daha az değer taşımaları; belirli bir ihtiyat payıyla kimi kalıpların yakalanmasına da engel değildir. Ayrıca, teknolojinin nötr bir güç olarak algılanmasının önemli bir avantaj sağladığına da dikkat çekilmelidir; çünkü teknoloji böylelikle daha az sorunsallaştırılarak, hızlı ve yaygın bir şekilde sosyal hayatı etkileme şansına sahip olabilmekte, durağan bir sosyal yapıyı dönüşüme uğratabilmektedir.

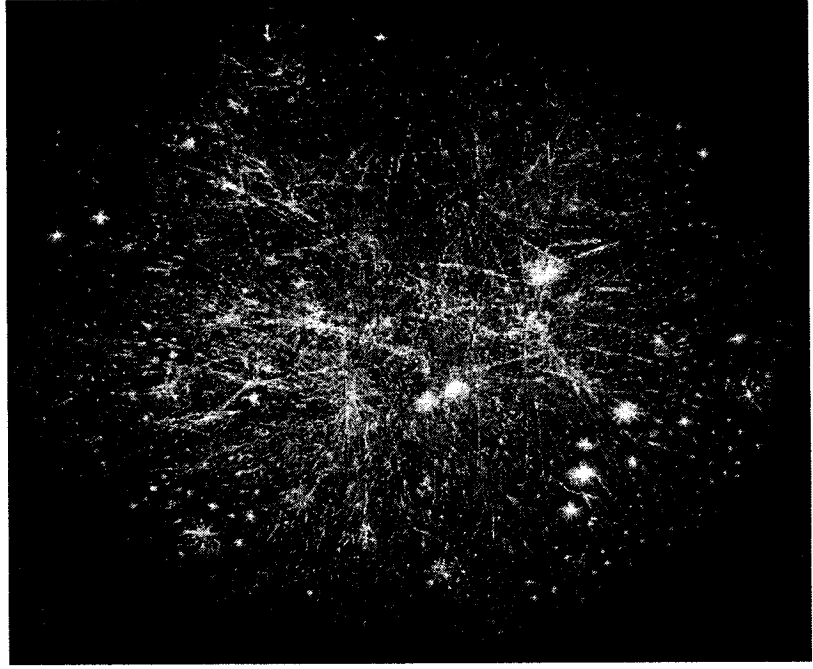
İnternet ve Çeşitli Ağlar

BİT'in özgürlükle ilişkisini irdelemek için, ilgili teknolojilerin nasıl bir teknik altyapıya sahip olduğunun açığa çıkartılması gerekecektir.

Alana verilen isim daha öncesinde, Bilgi Teknolojileri (BT) idi; fakat teknolojilerin birbirine yaklaşması sebebiyle BİT adı yaygınlık kazanmış bulunuyor. Anlaşılacağı gibi bu ifade, bilgisayar ve telekomünikasyon eksenli teknolojileri temsil etmektedir.

BİT'in sınırlarını net olarak çizmek mümkün olmasa da genel yapısı, internet merkezli olarak anlaşılabilir. İnternet denildiğinde ise, ilk akla gelecek şey, internetin bir ağ olduğudur. İnternetin ağ yapısı, şu durumda önem kazanacaktır.

İnternetin nasıl bir ağ mimarisine sahip olduğu konusunda aşağıdaki şekiller bir fikir verebilir. Bu şekiller, kurumsal olmaktan öte kişisel çaba ürünleri olarak oluşturulmuştur. Dolayısıyla internetin tam ve güncel bir yapısını vermekten uzak olsalar da, daha yoğun ve kimi noktalarda farklılaşmış olarak algılanmak kaydıyla, internetin yaklaşık bir haritasını veriyor gibi düşünülebilirler.

Şekil 1. İnternet ağının örnek gösterimi
Kaynak: <http://www.opte.org/maps/>

Şekil 2. Dünya haritası üzerinde internet bağlantıları

Kaynak: <http://www.chrisharrison.net/projects/InternetMap/medium/worldBlack.jpg>

Şekil 1 tipik ve karmaşık bir ağ resmidir. Her bir nokta, birbiriyle ilişkilidir ve bir noktadan diğerine gitmenin sayısız yolu vardır. Fakat bu gidilen yolun belirsiz olduğu anlamında değildir, pratikte bir noktadan diğerine giderken, sistem kurulduktan sonra hep aynı güzergâh izlenir; ancak bakım, aradaki hatların kopması, yeni bağlantının eklenmesi gibi sebeplerle zaman zaman güzergâh değişir. Mer-

kezde bulunan noktalar, tabiatıyla geçiş açısından daha yoğundur. Bu grafikte her renk, bir coğrafi bölgeyi temsil etmektedir; dolayısıyla merkezde daha çok gözükten renk, merkezî bölgeleri göstermektedir. Fakat coğrafi bölgelerden öte, Şekil 1'den çıkartılabilecek öncelikli sonuç, internetin bir veya birkaç merkeze sahip olmadığı, orijinal olarak adem-i merkezîliğe daha yakın bir mimariye sahip olduğudur. İnternetin merkezinde belli ana yollar ayırt edilmekle birlikte, bütün trafiğin bir veya birkaç noktadan geçtiği gözükmemektedir; bunun ötesinde uçların iletişimi kendi aralarında. Burada vurgulanması gereken husus; internetin merkez geçişlerinin bugün için olmasa bile zaman içerisinde, bu yükü kaldıracak donanımların da gelişmesi ve bakımın daha kolay olması gibi sebeplerle, birkaç noktaya doğru evrilebileceğidir. Fakat böyle bir durumda bile en azından uçların kendi içlerindeki iletişimi merkez için kontrol dışı kalacaktır; yani en merkezî durumda bile birkaç merkez ve özerk bağlantı adaları var olacak gözükmemektedir.

Şekil 2, ülkeler arası farkları ve internetin kısmî merkezîleştirilmesini daha net göstermektedir. Bu grafik bir dünya haritasıdır ve beyazlıklar, var olan bağlantıları göstermektedir; tabiatıyla bağlantıların yoğun olduğu bölgeler, Kuzey Amerika ve Avrupa'dır. Şekilden anlaşılacağı gibi dünyada herhangi iki ülke arası bağlantı, coğrafi yakınlığa göre Kuzey Amerika veya Avrupa'dan yahut her ikisinden geçmek durumunda muhtemelen kalacaktır (fakat hatırdaki tutulmalıdır ki a) bu yapı sürekli değişmektedir; b) yapıyı göstermek için coğrafya bile yetersiz kalabilmektedir; meselâ ikili anlaşmalarla bir ülkenin telekom firması, başka bir ülkede doğrudan bağlantı noktası kurarak; bir anlamda kendi ülkesini o coğrafyaya taşıyabilmektedir).

İnternetin merkezîliği konusunda kısaca şu söylenebilir: İnternet temelde adem-i merkezîyetçi olmakla birlikte, kısmî merkezîliğe açık bir yapıdır. Kısmî merkezîleştirme uygulamaları, erişim kontrolü, içerik kontrolü ya da sadece gözetleme gibi kimi amaçlar dâhilinde yapıyor olabilir. İnternette merkezîleştirmenin, yurt içi ve yurt dışı olmak üzere en azından iki ayrı alanda işleyebildiği gözükmemektedir. Yurt dışı çıkışlarda, görüldüğü gibi, coğrafi olarak güçlü ülkelerin, kendi etki alanlarında kimi merkezîleştirmeler ve kontroller yapabileme imkânları olmakla birlikte, bunun pratikte en fazla kısmî gözetlemeler olarak işleyebildiği düşünülebilir. Fakat yurt içinde merkezîlik imkânları yüksektir; çünkü hemen her ülkede internet altyapısı, çoğunlukla devletin de pay sahibi olduğu bir veya birkaç firmaya aittir (meselâ Türkiye için internet omurgası, büyük ölçüde Türk Telekom'un elindedir). Devletler bu firmalarla işbirliği yaparak veya kimi kanunlar çıkararak çeşitli kontrolleri devreye sokabilmektedir. Yurt dışı ve yurt içi haricinde, başka yollarla, yazılım yüklenmesi gibi yollarla da, kimi merkezîleştirmeler yapılabilmeyle birlikte (meselâ Alexa yazılımı, kurulduğu bilgisayarda hangi siteye girildiği bilgisini kendi sunucusuna göndererek istatistik tutmakta ve bunları yayınlamaktadır); merkezîlikte özgürlük için asıl önemli olanın, yurt içi bölümü olduğu söylenebilir.

İnternetin merkezî olup olmadığı konusu, özgürlükle doğrudan ilişkili gözük-
mektedir. Çünkü adem-i merkezîyetçi bir yapı, standart oluşumunu engelleyerek
kontrolleri zorlaştırmakta, hatta kontrolden uzak bir alanı garanti etmekte; kimi
ölçülerde anonimliği ve yeniliği sağlamaya yardımcı olabilmektedir. İnternetin
temelinde adem-i merkezîyetçi bir yapıya sahip olması önemli bir sonuç olarak
gözükmektedir; çünkü özellikle yurt içinde yapılacak etkili merkezî kontrollerle
karşılık oluşturacağı durumlar var olabilecektir. Böyle bir karşılık durumunun so-
nuçları ilginç gel-gitler içerecektir; çünkü internette anonimliğin aslında sahte bir
anonimlik olduğu, yapılan işlemlerin belli ölçülerde kaydının bir yerlerde tutulduğu
ve lüzumunda eşleştirmeler ve iz sürmelerle anonimliğin ortadan kaldırılabilceği
bilinir. Gerçekten de tek başına bireylerin, bir karşılık durumunda internette uzun
süre anonimliği sürdürmesi zordur; çok tecrübeli ve biraz da şanslı olmaları gerekir
(meselâ internette kanunsuz işler yapan kişiler, hatta ufak suç örgütleri genelde bir
müddet sonra yakalanır). Fakat özellikle bir toplumsal talep bağlamında ve hele bu
toplumsal talep yurt dışında da var olabiliyorsa, internetin adem-i merkezîyetçilik
imkânları kendisini uzun süre sürdürebilecek ve kontrolden uzak bir alanı koru-
yabilecektir. Bu karşılık, en uç sınırına götürüldüğünde ise, neredeyse internetin
tümünden kapatılması ya da anlamsız bir şekilde var olmasına kadar gidebilir.

İnternet ağında uçta yer alan birimler ve uygulamalar nelerdir? İnterneti sadece
haber okumak, e-posta atmak gibi birkaç uygulamayla birlikte düşünmek eski bir
bakış açısidir. İnternet, her geçen gün yeni uygulamalar ve yeni birimlerle ortaya çı-
kan bir yapı görünümündedir; internet sadece bilgisayarların değil "şeylerin ağı"na
doğru evirilmektedir³. Ağdaki uç birimler bir bilgisayar veya çeşitli amaçlar için kul-
lanılan güçlü bilgisayarlar (sunucu) olabileceği gibi, kendi içerisinde bir bilgisayar
ağı (intranet) da olabilir; telefon, cep telefonu, kamera, ufak bir çip, çeşitli sensörler
vs. de olabilir. Trafikte hız limitini geçen aracın plakasının alınıp merkezî bir sunu-
cuya şifreli olarak aktarılması, devlet kurumları arasında otomatik bilgi paylaşımı,
elektronik ticaret işlemleri, Alzheimer hastasının ilaçlarını alıp almadığını otomatik
olarak doktorun cep telefonuna gönderilmesi, polis kamerasının caddeyi gözetle-
mesi vb. gibi uygulamalar da artık internet ortamı içerisinde düşünülmelidir.

İnternetin yeni uygulamalarla çeşitlenmesi bağlamında, sıklıkla bahsi geçen
"yakınsama" olgusuna değinilebilir. Esasen BİT'in yapısı, sadece internet ağından
ibaret değildir, paralel başka ağlar da vardır; meselâ sabit ve cep telefon ağları ayrı
ağlardır, yani sabit telefondan başka bir sabit telefon arandığında ses trafiği, inter-
net ağıyla ilişkisiz bir şekilde gidebilir (sabit telefonun internete kıyasla tarihinin
oldukça geriye gittiği düşünülüğünde oldukça normal bir sonuç). Fakat bu ağlar
birbiriyle tamamen ilişkisiz değildir; mevcut durumda mantıksal olarak ayrı olsa

³ İnternet trendleri için örnek olarak bkz. Eliot E. Maxwell, "Some Reflections on the Future: Dipping A Toe in the Datastream", <http://www.oecd.org/dataoecd/60/20/35466861.pdf>, Erişim Tarihi: 1.11.2009

bile en azından fiziksel olarak beraberlik olabilmekte (ADSL abonelerinin hem internete bağlanması hem de telefon kullanması gibi), taşıyıcı cihazlarda kesişmeler bulunmakta veya en azından ağa bir noktada girip diğer noktadan çıkma gibi ayarlar yapılabilmektedir. Telekom ve internet teknolojileri birbiriyle oldukça yakındır; nitekim yukarıda bahsedilen uygulamaların bir kısmı telekom ağıyla ilişkili olsa da internet içerisinde düşünülmesinde bir yanlışlık yoktur. Telekom ağlarının yanında, internetle daha az ilgili radyo, televizyon ve uydu ağları da BİT içerisinde paralel ağlar olarak düşünülebilir. Yakınsama ile kastedilen ise bütün bu ağların tek bir ağa (internet) evrilmesi; böylelikle veri, ses ve görüntü trafiğinin tamamen tek bir ağ üzerinden taşınmasıdır ki, teknoloji trendi bu yönde ilerlemektedir (örnek olarak, Türkiye’de Türk Telekom’un Videofon ve Wirofon hizmetleri, henüz tam yakınsamamış olsa da 3G ile mobil telefonların daha ziyade mobil internet hâline gelmesi ve Türkiye’de olmamakla birlikte kimi ülkelerde yeni yeni yaygınlaşan internet televizyonu (IP TV). Yakınsama trendi geçmişten gelen kısıtlamaların ortadan kalkması, internetin imkânlarının kullanılabilmesi ve standartlaşmayı sağlaması açısından önemli gözüküyor; ki bu özellikler, gözetim imkânlarını oldukça arttıran faktörler olarak belirmektedir.

İnternet uygulamalarında önemli son bir husus, şifreleme imkânlarının da var olmasıdır. Bir noktadan diğer bir noktaya giden herhangi nitelikteki veri, şifrelenerek gönderilebilir. Bu, gözetim imkânlarını oldukça kısıtlayan ve internette anonimlik ve gizliliği arttıran bir husustur; çünkü genelde şifrelenmiş verinin başkası tarafından hızlı bir çözülmesini zorlaştıran teknikler mevcuttur. Şifrelenmiş herhangi bir veri kesinlikle çözülemez değildir, fakat şifreleme ve çözme tekniklerine göre ve kullanılan parolaların karmaşıklığı ölçüsünde bu süre, o günkü bilgisayar gücüne göre birkaç saatten, birkaç yıla kadar çıkabilmektedir; yani pratikte şifrelemenin etkin olarak yapılabileceği bir kapı vardır. Bu özellikle büyük firmalar eliyle yapılan şifrelemelerde ilginç bir durum ortaya çıkartır; çünkü özellikle devletler geniş bir alanı tamamen kontrol dışı bırakmak istemeyecek ve yaygın uygulamalara eninde sonunda el atacaktır; fakat veriyi şifreli olarak gönderen firmalar da, bu verinin çözülmesini istemeyecektir, aksi takdirde güvenilirliği zedeleneyecektir. Bu durumlarda devletlerin açık veya gizli protokollerle firmalarla işbirliği yaparak, şifrelenmeyi veriyi doğrudan çözecek sistemler geliştirmeleri muhtemeldir, fakat firmalar en azından böyle bir protokolün bilinmemesini talep edecektir. Eğer mevcutta böyle bir protokol yoksa, şifrelenmiş veriyi çözmek ciddi bir külfet olarak devletin üzerine binecek ve veriyi şifrelenmeden yakalamak gibi farklı teknikler geliştirmek zorunda kalacaktır. Meselâ, Alman polisi, eğer haberlere inanılacak olursa, herhangi bir doğrudan çözme işlemine girmeden şifrelenmiş ses verisini önceden yakalayıp Skype’ı kontrol altına almıştır⁴. Fakat bu bilgilerin manipülatif olabileceği ve ara-

⁴ John E. Dunn, "German police Skype-hacking leaked", TechWorld, <http://www.networkworld.com/news/2008/012808-german-police-skype-hacking.html>, Erişim Tarihi: 1.11.2009.

da gizli protokollerin olabileceği hatırdâ tutulmalıdır. Yine de en iyi durumda bile getirdiği külfetler ve etkin şekilde kullanabilme ihtimâlleri, şifreleme yöntemlerini internet ortamının adem-i merkezîyetçiliğini ve anonimliğini destekleyen bir etken hâline getirmektedir.

Özetle BİT, en önde internetin ve bilgisayarın yer aldığı fakat her türlü cihazı ve uygulamayı kendisine katan, diğer ağlarla da ilişkili ve onları üzerine çekmeye meyilli, adem-i merkezîyetçi özellikleri belirgin, karmaşık bir yapı olarak düşünülebilir.

Mühendislik İmkânları

BİT ile nelerin yapılıp nelerin yapılmayacağına dair genel bir çerçevenin çizilmesinde fayda vardır; zira gerek devlet, gerekse öznel bağlamında "...yı yapmak teknik olarak mümkün müdür?" kalıbında sorular sorulabilecektir.

Elektronik devrelerin mantığı ile bilgisayarın mantığı arasında fonksiyon spesifik bağlamında farklılık gözükür. Elektronik devre, belirli bir amaç için tasarlanır ve o amaç için kullanılır; yeni bir istek geldiğinde veya bozulduğunda eski devrenin kaldırılıp yerine yenisinin konması gerekir. Fonksiyon spesifiklik, sağlamlık gibi bir artışa rağmen, güncellemeyi, yeniliği daha zorlaştıran, geciktiren bir husustur (örnek olarak, Türk Telekom'un sabit telefonlarda arayan numaranın gösterilmesi gibi bugün çoğu kişiye basit gelecek bir özelliği oldukça geç devreye sokması, hatta eski santrallerde hizmet vermemesi hatırlanabilir). Elektronik devrenin kabaca çizilen bu mantığı, zaman içerisinde fonksiyon spesifik olmayan bilgisayarlarda, yazılımın ağırlığının arttığı bir sürece doğru evrilmiştir. Bilgisayar, kendisine yüklenen herhangi bir yazılımı çalıştırırken, ek olarak internet ağı sayesinde yazılımın yaygınlaşmasının da kolaylaşmasıyla, farklı alanların entegrasyonuna, yeni fonksiyonlara, aynı birim içerisinde yeni isteklere, güncellemelere açık bir yapıyı beraberinde getirmiştir. Bugün için elektronik devrelerin kullanılması gereken yerlerde bile aynı mantık hemen hemen iş görmektedir; donanım güncellemeleri sayesinde donanıma fiziksel olarak daha önce sahip olmadığı özellikler kazandırma tercih edilmektedir. Kısaca, yakın zamanlara, yeni teknolojilere yaklaşıldıkça, isteklere cevap verme süresi hemen her alanda kısalmaktadır.

Yazılım dünyasında aslında her istek, her yeni özellik hemen yapılabilir değildir. Çünkü birincisi, yazılım ekibi kendisine çizilen çerçeveye göre programını kurgulamaktadır ve eğer yeni özellik, tahmin edilmeyen veya o kurgu içerisinde yer bulamayacak bir özellik ise, duruma göre bütün sürecin baştan ele alınması bile gerekebilir. İkincisi, yazılım dünyası Hayek'in terimiyle "kurucu rasyonalistler" dünyasıdır; ilgilenilen somutun her alanına tahakküm kurulması gerekir (çünkü açık bırakılan bir ilişki varsa, o durumda program hata verecektir) ki Hayek'in de uyardığı gibi somuta tam tahakküm mümkün değildir; bu gerçek özellikle büyük projelerin ba-

şarısızlığa uğramasını getirebilir. Başarılı olunduğunda ve iyi bir tahakküm kurulduğunda ise, en iyi durumda bile kimi boşluklar kalacaktır ki, eğer önemseniyorsa, güncellemelerle, yamalarla o boşluğun daha sonra kapatılması gerekecektir. Yani başarısızlığa ve ondan daha çok, değişik önemlerde hataya açık bir yapı vardır.

Yazılım, hataya açık yönlerine rağmen yine de genelde imkânsızlıkların olduğu kısım değildir; en kötü durumda bütün proje baştan ele alınır (tabii pratikte bu imkânsızlık anlamına gelebilir). BİT projelerinde eğer varsa bir imkânsızlık, genelde bilgisayar veya elektronik aletin gücü, veri depolama alanı, verilerin değiş tokuş yapıldığı alanın genişliği (bantgenişliği) gibi fiziksel kısıtlamalardadır; belirli bir seviyeden sonra bu kısıtlamaları aşmak ekonomik olamamaktadır. Fiziksel kısıtlamalar, tamamen bitirilebilir değildir; yine de zaman içerisinde teknolojinin artan gücü, geçmişte yapılamayan pek çok projenin hayata geçirilmesini mümkün kılmaktadır. Fiziksel kısıtlama, küçük ve orta boyutlu projelerde olmasa da, en azından bütün bir ülkeyi ilgilendiren uygulamalarda önem kazanabilir; en azından yazılıma kıyasla daha kısıtlayıcıdır.

Özetle BİT, teknik olarak her şeyin olmasa da pek çok şeyin yapılabilirdiği, özellikle fiziksel kısıtlamaların aşıldığı durumda hemen her şeyin mümkün olduğu, esnek, oynak, çapraz uygulamalara ve yeniliklere açık, hataya yakın bir teknikler bütünü olarak gözükmektedir.

Özgürlük

Siyaset felsefesinde diğer kavramlar gibi, özgürlük tartışmalarının sonucunda da kavramın net bir tanımına ulaşıldığını söylemek zordur. Bununla birlikte, teknoloji ve özgürlük gibi bir ilişki irdelendiğinde, en azından özgürlük tanımının hangi yönlerinin dikkate alındığının belirtilmesi gerekecektir. Bu yazıda derinlikli bir özgürlük tanımı yapılmayacak ve özgürlüğe genel olarak anlaşılandan daha farklı bir anlam yüklenmeyecektir.

Özgürlüğün, “baskının olmaması” anlamındaki negatif anlamı bir başlangıç noktası olarak alınabilir; gerçekten de özgürlük, özellikle baskı durumunda fark edilmektedir. Fakat böyle bir tanım, mantıkî olarak her türlü baskıyı ve dolayısıyla her türlü sosyal düzeni dışlayacaktır; çünkü baskının olmadığı bir sosyal düzen yoktur. Bu durumda özgürlük düşüncesi, ister istemez yeni kavramları bünyesine katmak isteyecektir; ki bu kavram “rıza” olmalıdır; rızası alınmış bir baskının özgürlükle çelişmeyeceği düşünülecektir. Elbette burada kişilerin ve toplulukların rızasının alınıp alınmamasını tespit etmenin zorlukları ve bu rızanın varsayımsal olarak ilerlemesi gibi detaylı hususlar devreye girecektir. Bu detaylı konuların muğlaklığı, ister istemez özgürlük için, bu seviyede iki anlayışın devreye girmesine yol açacaktır; a) rızaya ve meşruiyete vurgu yapan; rızasız baskının olmaması şeklinde bir anlayış,

b) ilk orijinal anlamı koruyan ve rızadan öte baskıya direnen bir anlayış; yani rızası alınmış olsun veya olmasın baskının derecesinin az olması ve toplumsal hayatın mümkün olduğunca ikili ilişkilerle kurulmasını talep eden bir anlayış.

Böyle bir ikilik, demokrat-liberal çekişmesinin tekrarı olarak görülebilir ve aralarındaki çekişmelere dikkat çekilebilir. Gerçekten de politik olanın değeri, tam ortada duran bir konu olarak, bu iki bakış açısını zıt yönlere sürükleyebilecektir; ilki politik olanı göklere çıkartırken, ikincisi "tahttan indirmeye" çalışacaktır. Zıt yönelimlerin varlığı açık olmakla birlikte, her ikisinin bir süreklilik olarak alınması da mümkündür. Çünkü tek başına kaldığında ilki, politik olanı olumlarken, peşine bürokratik bir mekanizmanın geleceğini ve boyut arttıkça rızayı takip etmenin mümkün olmadığını görmezden gelecek; ikincisi ise siyasetle birlikte onun daha ince versiyonu ortak ahlâkî kültürü bile olumsuzlarken; ikisinden en azından biri olmadan toplumsal ilişkilerin istikrarının mümkün olmadığını dikkate almayacak, boşluğu dolduran her ne ise ona rıza göstermek zorunda kalacaktır. Çelişme –süreklilik ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte, en azından bu yazıda çelişme durumu dikkate alınmayacaktır.

İnternet Optimistleri ve Pesimistleri

İnternetin etkileri konusunda yapılan araştırmaların birkaç noktada toplandığı görülmektedir: Yeni teknolojiye ulaşmanın güç ve iktidar ilişkileriyle ilgili olarak dijital bölünme, oluşan iletişim imkânları ve sosyal sermayeye etkisi, siyasî katılım, bürokrasi ve organizasyonlar üzerindeki etkisi, kültür ve eğlence sektörüne yaptığı çeşitlilik ve katılım⁵. Görüldüğü gibi bu listede, internetin özgürlükle ilişkisi doğrudan bir kalem olarak yer almamaktadır; bununla birlikte siyasî katılım başta olmak üzere hemen her alanın özgürlükle ilişkili olduğu söylenebilir. Gerçekten de internetin etkilerinin tartışıldığı her durumda temel bir sorunun yer aldığı görülür: İnternet, sahip olduğu imkânlarla yeni kanalları açmakta mıdır; yoksa eskiyi daha mütehakkim hâle mi getirmektedir?

İnternetin etkileri hususunda görüşler, optimizm ve pesimizm arasında değişen bir spektrum görünümündedir. Bu spektrumun orta noktaları, teknolojinin nötrlüğüne veya iddiaların karşı tarafının da olduğuna vurgu yaparlar. Gerçekten de uçlar genelde internetin belli yönlerini ön plana çıkartma eğilimindedir.

İnternet optimistleri, internetin yeni kanalları açmaktaki başarısına vurgu yaparlar: geçmişte özellikle matbaanın icadıyla Kilise'nin otoritesinin sarsılması ve kitlelere hareketlilik sağlanmasında olduğu gibi, teknolojinin özgürlük sağlayan bir yönünün olduğunu söylerler⁶. İnternette herkes yayımcı olabilmektedir; merkezi

⁵ Paul DiMaggio v.d., "Social...", s. 307-309.

⁶ Tony Curzon Price, "The Freedom of the ancients, the moderns and the networked", *Mont Pelerin Derneği 60. Yıllık Toplantısı'nda sunulan bildiri*. Tokyo, Japonya, 8 Eylül 2008, s. 8.

bir platformdan yapılan kamusal yayın ile her bir kullanıcının aynı zamanda yayıncı olabildiği internet ortamı, özel ve kamusalın sınırları hepten karıştıran bir etken olarak gözüktür⁷. İnternet ayrıca herkese de açıktır; internetin sadece belirli kesimlere has olduğu gerekçesiyle demokratikleştirmeyi sağlamadığı düşüncesi seslendirilmişse de, bugün için internetin yaygınlık oranı düşünüldüğünde belli bir potansiyel içerdiği daha doğrudur. Herkese açık iletişim imkânları, tartışma grupları, mesajlaşma vs. internetin demokratikleşmeye açık yönleri olarak gösterilebilir⁸. Bilgi ve iletişim son derece ucuzdur; bir bilginin dağıtılması ve kopyasının alınması neredeyse sıfır maliyetle yapılabilmektedir. Aynı zamanda internet, başlangıçtaki kapalı ağlardan, kitlelere yayılmasıyla, wikipedia örneğinde olduğu gibi, kendi içinde bir cumhuriyet hâlini almıştır⁹.

Optimistler, internetin demokratikleştirici bir etkisi olduğuna vurgu yaparlar; İnternet, demokrasiyi zaman, yer ve diğer fiziksel kısıtlamalardan bağımsız olarak; hükümetin ve büyük kuruluşların etkisinden azade biçimde gerçekleştirme imkânı verir¹⁰. Böylelikle, tercihlerinden dolayı dışlanacak olan kişilere imkânlar sunmakta, statü farklılıklarını geriletmektedir. Sahip olduğu yeni protesto imkânlarıyla birlikte, politik bilginin yaygınlaşmasına olan katkısı demokratikleştirici bir unsur olarak selamlanır; hatta ileri optimistler, interneti Habermas'ın teorisi doğrultusunda, güç ilişkilerinden bağımsız bir konuşma durumunu temsil ettiği, dolayısıyla rasyonel tartışmaya açık müzakereci demokrasi modeline altyapı sağladığını düşünürler¹¹. Ya da internet, eskilerin özgürlükleri ile yenilerin özgürlüklerini başarıyla mezceden bir araçtır; modernlerin yaşadığı yabancılaşma ve anomi, sanal dünyanın yarattığı esneklik ve zenginlikle aşılabilecek ve eskilerin karşılaştığı sosyal baskı ise sanal dünyadaki çoğulculukla karşılanacaktır.

İnternet pesimistleri, farklı değerler dâhilinde bir pesimizmi öne sürerler. İnternetin birbiriyle ilişkisiz alt segmentleri mümkün hâle getirerek, uzlaşma durumunu yok ettiği görüşüyle birlikte; tersi bir bakış açısıyla, internetin fırsatlar sunan yaratıcı yüzünün güvenlik problemleri sebebiyle kısa süreceğini, kurum ve kuruluşların devreye girerek özgürlük durumunun geriye gideceğini söylerler¹². Fakat internet pesimistlerinin en vurucu iddiaları gözetim üzerinedir. Devletler BİT hususunda boş durmamakta ve şifrelenmiş dâhil her türlü veri için yasal sansürleme yolları aramaktadırlar; sözcüğü Fransa, Kanada, Birleşik Krallık ve ABD, bütün şifrelerin kopyasının tutulduğu bir

⁷ Stephen Petrina, v.d., "Technology and Rights", *International Journal of Technology and Design Education*, c.14 (2004), s.186-187.

⁸ Chris Atchison, "The Internet and the State: Instrument of Social Control or Subversive Technology?", *Critical Criminology*, C. 9 S. 1-2 (Güz), s.163-164.

⁹ Tony Curzon Price, "The Freedom...", s.7-10.

¹⁰ Pedro Schwartz, "Republicanism redux? Participation versus Personal Freedom in a World of Communication and Information", *Mont Pelerin Derneği 60. Yıllık Toplantısında sunulan bildiri*. Tokyo, Japonya, 8 Eylül 2008, s.11-14.

¹¹ Maxim Waldstein, "The politics of the web: the case of one newsgroup", *Media, Culture & Society*, C. 27 (5), S. 741 v.d.

¹² Tony Curzon Price, "The Freedom...", s. 4-6.

sistemi kurma yönünde çaba göstermektedirler¹³. Suçla mücadele adı altında oldukça etkin sistemler devreye sokulmuştur; trafik kurallarına spesifik sistemler, kamusal düzeni tehdit eden durumların kameralar ile gözetilmesi ve terörist saldırıların mail akışının izlenmesiyle birlikte, DNA veritabanları gibi sistemlerin işlevsel hâle getirildiği görülmektedir. İngiltere'de yaklaşık 5 milyon kameranın gözetim yaptığı ve bir vatandaşın günde 300 kez kayıt altına alınabilme potansiyelinin olduğu tahmin edilmektedir¹⁴. Öte yandan gözetim, devletin tek başına yapamayacağı kadar çoğalmış ve kurumlar arası bilgi paylaşımının yanında, veritabanlarının kölesi olma durumu ortaya çıkmıştır. Devletlerin saldırıları önlemek gibi kimi sebeplerle yüzyıllardır yaptığı şeklindeki geleneksel gözetim algısı değişmiştir. Meselâ, hayatın her alanında var olan veri akışının bir sonucu olarak; kişilerin hiç bilgisi olmadan özel kuruluşlar da kişileri gözetleyebilmekte ve verileri üçüncü kuruluşlara devredebilmektedir¹⁵. Belirli hastalığa yakın olanların sigortadan mahrum kalması ve hiçbir suç işlemediği hâlde potansiyel suçlu duruma düşenlerin durumu, örnek olarak verilebilir¹⁶.

İnternetin, daha biçimsiz bir araç olduğunu düşünen üçüncü grup; her iki iddiaların daha orta versiyonlarının gerçekleştiğini düşünür ve diğer iddiaların eksikliklerine vurgu yapar. İnternet, yeni ilişki biçimleri yaratmaktan öte varolan ilişkileri derinleştirme eğilimindedir; meselâ internetteki politik bilgiyi arayan kişiler, zaten geleneksel medyayı da aynı şekilde kullanan kişilerdir¹⁷. Kaldı ki medyadaki politik bilginin yüzeyliliği¹⁸ ve demokratik süreçlerin yavaşlığı düşünülürdüğünde, demokratikleşme teorileri sorgulanır hâle gelecektir. Benzeri şüpheler, gözetleme iddialarında da sergilenir; gözetlendiğini daha çok düşünen kişiler, aynı zamanda aykırı politik görüşlere de sahiptir; yani gözetleme durumu olsa bile, direnç de mümkündür¹⁹.

Görüldüğü gibi, farklı fikirler eş zamanlı olarak savunulmaktadır ve hemen her görüş, ilk etapta yanlışlanabilir değildir. Bu görüşleri tutarlı bir potada birleştirmek pek kolay gözükmemektedir; tabiiyle bu zorluk, teknolojinin nötrlüğü hanesine artı puan olarak yazılacaktır. Yine de, ilk bölümde tartışıldığı üzere kimi kalıpların yakalanması da mümkündür.

İnternet ile ilgili en net argüman, büyük ihtimâlle otoriter devletler üzerinden geliştirilebilir. Buna ek olarak gözetim imkânlarına yakından bakmakta fayda vardır.

¹³ Chris Atchison, "The Internet...", s. 166-169.

¹⁴ Mark O'Brian, "Law...", s. 29-30.

¹⁵ Mark O'Brian, "Law, privacy and information technology: a sleepwalk through the surveillance society?", *Information & Communications Technology Law*, c.17 s.1 (Mart 2008), s. 28-29.

¹⁶ Stephen Petrina, "Technology...", s.187 vd.

¹⁷ Kimmö Grönlnd, "Knowing and Not Knowing: The Internet and Political Information", *Scandinavian Political Studies*, C. 30 S.3 (2007), s. 414 v.d.

¹⁸ Caroline J. Tolbert ve Ramona S. McNeal, "Unraveling the Effects of the Internet on Political Participation", *Political Research Quarterly*, C. 56 S. 2 (Haziran 2003), s. 176.

¹⁹ Brian S. Krueger, "Government Surveillance and Political Participation on the Internet", *Social Science Computer Review*, C. 23 S. 4 (Kış 2005), s. 441.

Otoriter Devletin İnternet Sıkıntısı

Otoriter devletlerin internet ile ilişkisi nettir; internetten “hoşlanılmamakta” ve kısıtlama yönünde bir anlayış ilk etapta tercih edilmektedir.

1990-2003 arasında televizyon ve internetin benimsenmesi konusunda yapılacak bir karşılaştırma, otoriter devletlerin internet sıkıntısına örnek olarak gösterilebilir. Televizyonun gelişmiş bir teknoloji, internetin ise gelişen bir teknoloji olduğu düşünülerek, 1990-2003 arasındaki veriye bakıldığında gelişmiş ve gelişen teknolojilerin benimsenmesinde ticarî seviye, okuryazarlık, teknolojik altyapı gibi konuların olumlu etkisinde bir fark gözükmezken; otoriter rejimlerin internete kıyasla daha çok kontrol edebildiği televizyonu desteklediği görülmektedir. Öte yandan piyasa sistemine dayalı otoriter rejimlerin, internetin ekonomik potansiyelini kaybetmek istemediği ama serbest bilgi akışından da çekindiği, bu sebeple çelişkili bir tavır aldığı görülmektedir. Otoriter rejimlerde gelir seviyesi yükseldikçe, interneti baskılamak daha zor olmakta ve bazı kısıtlamalarla internet erişimi sağlanmaktadır²⁰.

İnternetin kısıtlanmasında, bloklama, erişim kısıtlamaları ve içerik kontrolü şeklinde sınırlamalar olabilir, ki bu liste zenginlikten fakirliğe, kapalı ekonomiden açık ekonomiye doğru tercih sebebi olmaktadır. Buna göre politik özgürlükler konusunda benzeri bir durumda bulunan Laos, Kuzey Kore, Suriye ve Suudi Arabistan, gelirlerine göre farklı tavır takınmaktadırlar. Laos ve Kuzey Kore, interneti en az benimseyen ülkeler olarak dikkat çekmektedir. Laos, pek çok e-maillere ve medyaya yasak getirmiştir. 2003 yılı itibarıyla, internet yaygınlığı 1000’de 3’tür. Laos gibi Kuzey Kore de komple yasaklama yoluna gitmiştir. 2005 itibarıyla birkaç bin kişi haricinde internet erişimi yoktur. Suriye ise internet erişimi konusunda tamamen yasaklamak yerine, internet erişiminde diğer ülkelerle arayı kapatmak için çabalamakta, ancak sıkı içerik ve erişim kontrolü yapmaktadır. Konutlarda internet izni sadece iş amaçlı ve rejime bağlılığı bilinen kişiler için mümkündür. İçerik konusunda ise özellikle Suriye politikasıyla ilgili sitelere yasaklamalar getirilmektedir. Suudi Arabistan, erişim konusunda bir sınırlama getirmemekte, ancak tekel olarak sağlanan internet erişimi üzerinden, içeriği filtrelemeyi tercih etmektedir. Yaklaşık olarak 4 milyon yasaklı site olduğu gibi, içeriğin filtrelenmesiyle dünyada popüler ve cinsellikle ilgisiz içerik de engellenebilmektedir.

Gelire ek olarak, piyasa sistemi ve ticarî yönelim de internet erişimini etkilemektedir. Küba, yüksek seviyede insanî sermayeye sahip olmakla birlikte, dünyadaki en katı internet sınırlamalarını yapan ülkelerden biridir. Bilgisayar satışları katı bir şekilde denetlenmekte, internet kafelerle birlikte normal erişim pratikte sadece yabancıların kullanacağı şekilde düzenlenmekte ve yasal olmayan erişimler

²⁰ Javier Corrales ve Frank Westhoff, “Information Technology Adoption and Political Regimes”, *International Studies Quarterly*, C. 50 (2006), S. 912.

izlenmektedir. Bunun sebebi, Küba'nın iktisadî özgürlükler konusunda en geri ülkelerden biri olması sebebiyle, internetin getireceği ekonomik kazançları göz ardı edebileceğini düşünmesidir. Öte yandan Çin, kişi başına düşen millî gelir ve insanî sermaye konusundaki geriliğine rağmen, interneti yaygınlaştırma konusunda oldukça ileridir; 2000-2003 arasında erişimini 1000 kişide 17'den 63'e çıkartmıştır, ülkede 2 milyon civarında internet kafe vardır. Fakat Çin de tıpkı Suudi Arabistan gibi sıkı bir içerik kontrolü yapmaktadır. Çin yasaklama şemalarına Yahoo, Microsoft, Google gibi büyük firmalarla işbirliği yapma imkânını ilâve etmiştir. Yahoo, Tianmen Meydanı ile ilgili bilgi dağıttığı için idam edilen bir aktivistin bilgilerini Çin hükümeti ile paylaştığını kabul etmiştir; "demokrasi", "gösteri", "Tayvan'ın bağımsızlığı" gibi yasaklı kelimeler arama motorlarında aranmamaktadır, wikipedia gibi siteler yasaklıdır²¹.

Görüldüğü gibi, otoriter devletin internet ile ilişkisi, sıkıntılı bir süreçtir. Baskıcılığı göze aldığı müddetçe devletin yapabilecekleri oldukça geniştir; tamamen yasaklamadan, kısmî erişime, oradan filtrelemeye kadar etkin yöntemler devreye sokulabilir. Fakat bu durumda ister istemez baskıcı nitelik ön plana çıkacaktır ki, özgürlük isteğinin en fazla açık baskı durumlarında devreye girdiği düşünülürse; internet, otoriter devletin pek de hoşlanmayacağı bir kalem, en hafifinden öncelikle ilâve bir yük olarak belirecektir. Daha önce belirtildiği gibi, internetin adem-i merkezîyetçilik imkânları, özellikle de toplumsal talep durumunda sürekli dirilen bir hüviyettir; bu sebeple devleti tavır almaya iten, rahatsız eden bir yönü vardır.

Türkiye'nin Youtube video paylaşım sitesi ile olan mücadelesi, yukarıdaki şemanın sulandırılmış bir versiyonu olarak okunabilir. Bilindiği gibi, Youtube paylaşım sitesinde Kemal Atatürk'e hakaret içeren videoların var olduğunun mahkemeye intikal etmesi üzerine Türkiye bu siteye erişimi geçen yıl yasakladı. Sitenin açılması için yapılan ikili görüşmelerde Youtube, ilgili videolara Türkiye'den erişimi engelledi fakat Türkiye bunu yeterli bulmayarak, Youtube'dan videoyu siteden tamamen silmesini ve yurt içinde büro açarak muhatap olmasını, vergi vermesini talep etti. Bunun üzerine görüşmeler yarıda kaldı ve site yaklaşık 1.5 yıldır yasaklı konumda. Fakat bilindiği gibi vekil sunucu, tünel kurma siteleri, yazılımlar vs. yollarla hâlâ geniş bir kesim siteye erişiyor. Esasen Türkiye bu süreci devam ettirebilir ve gerçekten de Youtube'a girmeyi hemen hemen imkânsız hâle getirebilirdi; vekil sunucu ve sitelerin de erişime kapatılmasından öte, teknik olarak, herkesin TC Kimlik No'suyla internete girmek zorunda olduğu sert bir sistem de kurulabilir. Fakat devamında sürecin nereye gidileceğini kestirmek zordur; sonuçta bütün video paylaşım sitelerinin erişime kapatılması gerekebilirdi (bu durum gerçekten tuhaftır ve hikâyede eksik kalan yönler vardır; Yunanlı fanatik neden videoyu sadece Youtube'a koymuş

²¹ Javier Corrales ve Frank Westhoff, "Information...", S. 926-928. Bu araştırmada verilen bilgiler birkaç yıl öncesine gittiğinden dolayı, arada geçen zamanda kimi farklılıklar olsa da, devletlerin baskıcı politikaları "en azından bir süre için uygulamış olması" düşüncesi de yeterlidir.

ve devamını getirmeyi akıl edememiştir; oysa bütün bu gürültüden sonra videoyu bütün video paylaşım sitelerine koymak ve Türkiye’de gazetelere mail atarak durumu haber vermek daha akıllıca değil midir?). İnterneti neredeyse anlamsız hâle getirecek bir yöne sapmaktan ve muhtemelen hepten baskıcı gözükmekten çekinen Türkiye, ne ileri ne geri gidip süreci öylece bıraktı ve bugün için garip durum öylece devam ediyor: Video paylaşım siteleri içerisinde en iyisi olan Youtube’a normal yollarla erişim yasakken, diğer sitelerin lehine avantaj devam ettiriliyor.

Otoriter devletlerin, televizyon ile olan ilişkisinde, televizyonun internete kıyasla daha fazla kabul gördüğünden bahsedilmiştir. Esasen bu, eski bir bakış açıdır; çünkü televizyonda da ciddi bir adem-i merkezîyetçilik potansiyeli vardır (hatta belki de internetten daha etkili). Uydu televizyon yayıncılığının yaygınlaşmasıyla, televizyon kurma maliyetleri hem azalmış hem de televizyon, “belirli bir coğrafyaya has kontrollü karasal yayın” anlamını kaybetmiştir. Sadece çanak antenin televizyona bağlanması ile, uydu yayınlarını izlemek mümkündür ki; bazı durumlarda bu kolaylık, oldukça önemli olabilmektedir. Özellikle coğrafi olarak birbirine yakın ve birbirinin dilinden anlayan bölgelerde, bir bölgeye yapılan yayının başka ülkede de izlenebiliyor olması önemli etki potansiyeline sahiptir. Bu sebeple, özellikle Arap dünyasında televizyon faktörünün hayli önemli olduğu gözükmektedir; Katar devletine ait yarı-özerk el-Cezire’nin bütün Arap dünyasındaki etkisinin yanında, son dönemde özellikle Lübnan kanalları üzerinden izlenen Türk dizilerinin de Arap dünyasını sarstığı yönünde haberler daha sıklıkla okunmaktadır. İkinci olarak, başka ülkenin yayını izlemenin yanında, bir bölgeye ait yayının başka coğrafyadan yapılabilmesi de, muhalif ve farklı seslerin çıkmasına imkân sağlıyor gözükmektedir (elbette bu durum, iki bölge arasındaki ilişkileri bozma potansiyeli içermektedir). Türkiye’nin Danimarka üzerinden yayın yapan Roj Tv ile olan mücadelesi bunu örneklemektedir; Türkiye, Danimarka’yı ilgili televizyonun kapatılması yönünde “ikna etmeye” çalışmaktadır; çünkü bir bölgede izlenebilen uydu yayını teknik olarak engellemenin şu ana kadar bilinen ve uygulanan kolay bir yöntemi yoktur. Yayının yapıldığı ülke ve uydu operatörleriyle anlaşmanın dışında denenen yollar, bizzat çanak antenin ve alıcıların yasaklanması şeklindedir ki bekleneceği gibi bunu denetlemek oldukça zordur; hem bu durumda oluşacak yeraltı pazarını tamamen kontrol altına almak zordur, hem de bizzat kontrolün evlere kadar girilerek yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla, uydu yayıncılığı şu an için oldukça potansiyelli bir alan olarak gözükmektedir.

Televizyonla ilgili ikinci bir hususun izi, daha önce geçtiği gibi, yeni BİT teknolojilerinin fonksiyon spesifik olmayan, hemen her uygulamayı mümkün kılan yapısı üzerinden sürülebilir. Televizyon, hayli eski bir teknoloji olarak, görüntülü kanalları izlemenin dışında bir işlev gerektiğinde, çabuk cevap veremeyen bir yapıya sahiptir. Bu işlev, meselâ hangi kanalın ne kadar izlendiği gibi bir reyting sorusu

olduğunda, mecburen ilâve cihaza ve tüm ülkeyi örnekleyen deneklere başvurmayı gerektirir (son dönemdeki reyting ölçüm kavgalarında görüldüğü gibi, bu durum ister istemez tartışmalı olacaktır). Bütün insanların hangi kanalı izlediğini tespit etmenin klâsik televizyon imkânları içerisinde bilinen bir yolu yoktur; dolayısıyla gözetlemeden uzak bir alan garanti altındadır. Fakat internete ve televizyona bağlı herhangi bir cihazla bu bilgiyi almak son derece kolaydır; ki teknolojinin seyri daha önce de geçtiği gibi, bütün ağların internete doğru evrilmesi ve televizyonun da yavaş internetleşmesi yönündedir. Eğer teknolojinin seyri bu yönde gider ve kişiler gönüllü olarak internete bağlı cihazları televizyonun yanına koyarlarsa, sözgelimi kimin hangi kanalı izlediği, bütün ülke çapında çok hızlı, hatta anlık cevaplanabilir hâle gelecektir; ki bu da eski korunaklı alanın olmayacağı anlamına gelir. Elbette böyle bir imkânın var olması yapılacağı anlamına gelmez, insanlar istemeyebilir veya yapılsa bile kişiler problem değil de avantaj gibi görebilir. Yine de yeni teknolojinin seyrinin daha şeffaf olduğu tespiti yerli yerinde durmaktadır.

Gözetleme İmkânları

İnternet pesimistlerinin gözetleme konusunda yaptığı vurgu, haklı gözükür. Gözetleme, BİT'in gelişmesiyle sadece devletin yaptığı bir işlem olmaktan çıkmış, bütün topluma ve hayatın her alanına yayılmıştır. Verilerin kaydedilmesindeki, eşleştirilmesindeki, yayılmasındaki kolaylıklar; cihazların küçülmesi, yaygınlaşması, kameraların hayatın hemen her alanındaki mevcudiyeti gibi hususlar, BİT'in mahremiyet kaybı konusunda kesin bir yöne sahip olduğunu düşündürür; gerçekten de BİT, kişinin kendisi hakkındaki bilgisini kontrole imkân vermemektedir. Nitekim, "polis kamerasına yakalanan ilginç görüntüler", haber bültenlerinin standart başlıklarından biri hâline şimdiden gelmiştir.

BİT ile mahremiyet kaybının yan yana gelmesi ilginç bir sonuç olarak gözükür; çünkü daha önce geçtiği üzere BİT, aynı zamanda değişen derecelerde (her zaman hukukî olmasa da) anonimlik sağlayan bir yapı olarak da düşünülür; aynı teknoloji hem mahremiyet kaybını hem de anonimliği nasıl başarabilir? BİT, bütün bir toplumsal hayatı "veri"leştirirken; bu veriyi yaygınlaştırmayı anonimleştirmiş gözükür ki; veriyi yaymadaki bu kısmi anonimlik, mahremiyet kaybını arttıran bir husus olarak gözükür. Çünkü insanların çoğu, kendisi hakkındaki dışarı açılan bilgini peşine, aşırı ihtiyaç olmadığı müddetçe, düşmek istemeyecektir.

Mahremiyet kaybı kesin gözükmeyle birlikte; kişilerin bu kaybı ne derece önemseyeceği kesin değildir; kesin bir talep mevcut olmayabilir, meselâ sosyal paylaşım sitelerinde, mahremiyetler dışarıya zaten gönüllü olarak açılmaktadır²². Yine de herkesin mahrem kalmasını isteyeceği şeyler vardır; en azından hiç kimse, yalnız başına yaşadığı, yaşlı ve arsa sahibi bir kimse olduğu bilgisinin, tapu çetesinin eline

²² Tony Curzon Price, "The Freedom...", s. 13.

geçmesini istemez; ki buna benzer bir bilgi, eğer erişim durumu mümkünse bilginin olduğu veritabanından anında, bütün ülke için çekilebilir.

Mahremiyet kaybının, insanlar üzerinde bir baskı oluşturacağı ve bunun rızasız baskı durumuna yol açacağından dolayı özgürlükle çelişeceği söylenebilir. Bu doğru olmakla birlikte, her durumda kazanan değildir; çünkü hiç kimse tapu çetesinin eline düşme ihtimalinin yüksekliğinden dolayı ev almaktan vazgeçmeyecek veya hastalığı hiç beklemediği bir anda sigorta şirketinde karşısına çıkacak diye doktora gitmemeyi düşünmeyecektir. Mahremiyet problemleri en azından başa gelene kadar ertelenebilecek; başa geldiğinde ise muhtemelen vakit geçmiş olacaktır, çünkü o veriyi tekrar geri döndürmek çok zor olacaktır, geçici kısıtlamalar başarılabilir olsa da verinin her an yeniden ortaya çıkma ihtimali vardır.

Mahremiyet kaybı gibi devletin gözetleme yapması da benzer yönleri paylaşır. Devletlerin gözetleme yapması, normalleştiren, merkezî mütehakkim kılan ince bir baskı yöntemi olarak özgürlükle çelişir gözükür. Bununla birlikte hem gözetlemenin devletin doğasında olduğu ve bunun hak olduğu düşüncesi, hem de kişilerin güvenlik gibi sebeplerle gözetimi her zaman sorunsallaştırmaması; gözetlemenin özgürlükle olan karşıtlık ilişkisini flulaştırır. Gerçekten de, açık ötekisi olmayan demokratik bir toplumda gözetimin oynayacağı rol keskin olmayabilir, daha otoriter devletlerin ise gözetimden ziyade daha açık baskı yöntemleri vardır. Ayrıca, muhalif bir toplumsal hareketin gözetleme ile sindirilmesinin pek mümkün olmayacağı da iddia edilebilir. Bunların da ilerisinde, mahremiyet kaybı ile birlikte gözetleme, demokratikleştirici etkilere de yol açabilir; çünkü gizlilik problemleri sadece vatandaş için değil, aynı zamanda kapalı kapılar ardında darbe planı yapan bir ekip için de, general ziyaretine "sohbete" giden yüksek yargı üyesi için de geçerlidir; mahremiyet kaybı onlar için de problemdir. Yine de bütün bu flu ve artı yönler rağmen, gözetlemenin kısıtlayacağı kişi ve grupların var olacağı söylenebilir; bu yönüyle gözetleme imkânlarının artması, özgürlükle olan ilişkiyi "sorunlu veya şüpheli" olarak tanımlamayı gerektirecektir.

BİT'in gözetleme konusundaki etkisi, tıpkı mahremiyet kaybı gibi kesin bir yönde gözükür: BİT ile devletin gözetleme imkânları oldukça artmıştır. İlk olarak, BİT, hayatın hemen her alanına girerek orayı denetim altına almaya imkân vermektedir; gözetimin elinin nereye uzanacağı çoğunlukla bir projelendirme meselesidir. Nitekim devlet kurumları, birbirinin peşi sıra otomasyon projelerini hayata geçirmektedir ve bu durum sadece, daha önce yapılan işlemin ve uygulanan kanunun, daha etkin yapılabilmesi meselesi değildir. Çünkü getirilecek ilâve kurullarla, düzene tâbi kılınacak alanın sınırları aşama aşama katlanabilir. Sosyal hayatın her alanının rasyonelleşmesi özgürlük açısından ciddi bir problem olarak gözükür, çünkü özgürlük sadece politik, vicdanî, iktisadî vb. özgürlükler bağlamında, yani sistem alanına ait bir değer olarak düşünülmemelidir; aynı zamanda kişilerin iradesini kullanarak

ahlâki bir özne hâline geldiği hayat alanı için de hesaba katılmalıdır (Böyle bir özgürlük skalasının sonuçları, herhalde Batı ülkeleri için pek içaçıcı olmazdı). Hayat alanının özgürleşmesi için nasıl bir yöntemle sahip olunacağı hususunda ise kritik olan, ilâve kuralların yönetimi olmalıdır; çünkü süreci tamamen geri çevirmeye çalışmak sonuç vermeyecektir, sözgelimi sokağa kamera konulmasına karşı çıkmaktan netice alınamayabilir, hırsızlık vb. gibi sebeplerle kamerayı pek az kişi sorunsallaştıracaktır. Fakat güvenlik için yerleştirilen kameranın, sokağa çöp atmaya ceza getirmek, ufak çaplı tartışmalarda polis kuvvetlerini çağırarak veya bir davada delil olarak kullanılmak gibi ilâve denetimlere sahip olması durumunda yapacağı etkinin sınırları belirsizleşmektedir. BİT'in sosyal hayatta artan etkisi, özgürlüğün psikolojisi üzerine düşünmeyi gerektirebilir; çünkü meselâ sokağa zaten çöp atmayacak bir kişinin denetim olmadığı zamanki psikolojisiyle, çöp attığı zaman kesin ceza yiyeceğini bildiği durumdaki psikolojisi aynı değildir; ilkinde bir ihtimâl vardır ve yapmamaktadır; bir iradesi, ahlâki kararı, kültürü vardır; ikincisinde ise herhangi bir ihtimâl yoktur.

BİT'in sosyal hayatı kapsama yanında, gözetim konusundaki ikinci bir önemli yönü, küllî gözetimlere imkân sağlayan yönüdür. Esasen devletlerin bireysel gözetlemeyi yapabilmelerinin hemen her durumda gerçekleştiği tahmin edilebilir; devletlerin bir teknolojiyi ve bir iletişim biçimini, özellikle yaygın ve önemliyse, uzun süre tamamen kontrol-dışı bırakacağını düşünmek mantıklı değildir. Yeni biçimlerde adaptasyon süresi gibi geçiş dönemleri elbette mümkündür ya da ufak ve az kişinin kullandığı tekniklerde kontrollü boş bırakmalar var olabilir. Bununla birlikte, ihtiyaç duyulduğunda tekil gözetlemelerin yapılma tekniklerinin gelişeceği beklenebilir. Dolayısıyla doğru soru, "... gözetlenebilir mi"den öte "... hangi seviyede gözetlenebilir?" olmalıdır. Teknolojinin geçmişteki gözetleme imkânlarına bakıldığında, tekil gözetleme şemasının dışına çıkamadığı görülür; hatta büyük ölçüde fiziksel yakınlık gibi şartların varlığının dahi gerektiği söylenebilir. BİT'in soruya verdiği cevap ise istisnaîdir ve herhangi bir projeye verilenden farklı değildir: "Fiziksel kısıtlamalar olmadığı müddetçe, ki bunlar da zamanla azalmaktadır, hemen her şey mümkündür". Dolayısıyla, kimi durumlarda küllî gözetlemeler mümkündür.

Küllî gözetleme hususu, metin verisi üzerinden örneklenebilir. Herhangi bir veri, metin formatına çevrilebiliyorsa, o alan için küllî gözetleme imkânlarının var olduğu söylenebilir; çünkü yer, bant genişliği, işlemci gücü gibi fiziksel kısıtlamalar, metin verisi için ekonomik olacak şekilde hemen hemen kalkmıştır; bu konudaki teknikler verilerin sıkıştırılmasından, veritabanlarının performansına kadar hayli ilerlemiştir. Daha spesifik örnekler vermek gerekirse; meselâ telefon kayıtları için kimin kimi aradığı, ne zaman aradığı gibi bilgiler sonsuza kadar tutulabilir; ortak aranan telefonlardan, bütün bir ülkenin arama haritasına kadar her türlü bilgi çıkartılabilir; teknik olarak herhangi bir engel yoktur. Başka bir örnek, sözgelimi,

“Türkiye’de dün kaç kişi SMS mesajlarında “siyaset” kelimesini kullanmış veya SMS mesajlarında son bir yılda kullanımı en çok artan kelimeler nelerdir?” gibi bir soruya BİT, hızlı bir şekilde cevap verebilir. Dolayısıyla metin verisi ile ilgili uygulamalar, büyük ölçüde sadece projelendirmeyi beklemektedir. Fakat bütün uygulamalar bu şekilde değildir, metindeki ilerlemeye rağmen, meselâ ses verisi için aynı durum sözkonusu değildir, fakat o da sınırdadır denilebilir; görüntü ise henüz yenidir. Türkiye gibi teknolojiyi birkaç adım geriden takip edenler ülkeler için sınırların her zaman biraz daha ileride olduğu söylenebilir. Bununla birlikte fiziksel kısıtlamaların hızla azaldığı düşünüldüğünde yapılan tahminlerin çabuk eskiyebileceği hatırd tutulmalıdır. BİT, tekil gözetlemeler yapıp, diğerleri üzerinde de gözetlenme ihtimâli ile normalleşmeyi sağlayan Foucaultcu bir çerçeveyi en azından kimi alanlarda eskitmeyi başarmış gözükmektedir.

Burada dikkat edilmesi gereken husus, BİT’in bu imkânları sunduğudur; yoksa projelerin mutlaka bir yönde yapıldığı iddia edilmemektedir; meselâ devletlerin mevcutta küllî gözetim yaptığı iddiası seslendirilmemektedir. Bu önemlidir, çünkü projelere müdahale edilerek doğru dengeler bulunabilir; meselâ sokak kameraları sistemi üzerinde düşünülerek, “özgür bir sokak kamerası sistemi” tesis etmek mümkündür; kurulacak sistemin denetimi biraz sıkıntılı da olsa (meselâ verilerin bir müddet sonra geri gelmeyecek şekilde silindiğinden emin olmak kolay değildir), orta versiyonlar bulunabilir. Kısaca teknik olarak mümkünlük, daha “iyi” projeler için de geçerlidir. İkinci bir konu, BİT ile ilgili çerçeveyi bütüncül bir perspektifle ele almak gerektiğidir, ki bu uyarı Türkiye için son derece önemlidir, çünkü yukarıdaki çerçeve, özellikle telefon konuşmaları tartışmaları bağlamında, niyet edilenin aksi şekilde anlaşılabilir. Türkiye’de, güncel bir tartışma konusu olarak, telefon konuşmalarında küllî gözetleme yapıldığını iddia edenlerin (“hepimizi dinliyorlar”, son zamanlarda bir iddia olarak değil, bir yaygara olarak vardır), Ergenekon Davası’yla ilgili bir hesap içinde bunu söylediği açıktır: Türkiye birkaç yıl öncesine kadar kimin kimi dinlediğinin bilinmediği, dinlemelerin etkin bir şekilde yapıldığı ama konu üzerinde hiçbir denetimin olmadığı bir ülke konumundayken, son birkaç yılda içerisinde dinlemeler hukuksallaştırılarak, hâkim kararıyla yapılma zorunluluğu getirilmiş ve bir kurum çatısı altına alınmıştır. Bunun demokratik bir gelişme olduğu açıktır; pratikte hukuk dışı işleyen bir alanın hukuk içerisine alınması durumu vardır. Fakat bu gelişmeyle, daha öncesindeki serbestliğin artık var olmamasından (en azından kanunsuz addedilmesinden) ve hâkim kararıyla dinlemelerin, mevcut hukuk sisteminde delil niteliğine bürünerek kendilerine dönmesinden rahatsız olan çevrelerin, özellikle Ergenekon davası sürecinde davanın meşruiyetini sarsmak için “herkesi dinliyorlar” argümanını yaymaya çalıştığı görülmektedir. Yukarıdaki çerçevenin bu “yaygara”yı destekleyen hiçbir yönü yoktur. Türkiye, hâkim kararı şartı getirerek, dinlemeleri mevcut durumda, hem hukuk içine almış hem de iddiaların

aksine tekilleştirmiştir. Yukarıdaki çerçeve ise, sadece teknik imkânların genişliğinin hatırlatılmasıyla, doğru biçimin uygulanması için bir çabadan ibarettir.

Sonuç

BİT, merkezinde internetin olduğu ve diğer ağların da ona doğru evrilme meylinde olduğu bir iletişim ağları altyapısıyla anlaşılabilir. Bu altyapıda kullanılacak cihazların ve gerçekleştirilecek uygulamaların belirgin bir limiti yoktur; BİT, pek çok işlemin mümkün olduğu, esnek, hareketli, yeniliğe açık teknolojiler bütünü olarak gözükmektedir. Mümkünlükler listesinin genişliği, BİT'in, birbiriyle zıt yönlerde konumlanan projelerde kullanılmasını getirebilmektedir.

Özgürlük kabaca, baskı karşısında konumlanan bir değer olarak düşünülmektedir; rıza ve meşruiyete vurgu yapan bir anlayış ile baskının derecesine vurgu yapan diğer anlayışın sürekliliği düşünülmüştür. Bir bütün olarak BİT'in bu iki anlayıştan birincisini daha çok desteklediği, fakat ikincisini garantilemediği söylenebilir, hatta ikincisine ters etki yapma ihtimâli daha belirgindir.

BİT, internet bağlamında, güçlü adem-i merkezîyetçi imkânlara sahiptir; dolaşısıyla farklı, yeni ve muhalif seslerin ortaya çıkmasını destekleyen, çoğulculuğu ve politik özgürlükleri garantileyen bir yönü vardır. Fakat özellikle devletler eliyle etkin merkezîleşmelerin yapılması bir karşıtlığı ortaya koyar. Bir karşıtlık durumunda, adem-i merkezîyetçilik imkânlarının etkin kullanımı ile toplumsal hareketliliğin sürekliliği arasında birbirini destekleyen bir ilişki gözükür. Bu sebeple, en net etki otoriter devletlerde gözükmektedir. İnternet, kimi durumlarda uydu televizyonculuğunda da olduğu gibi, otoriter devletleri rahatsız etmekte, tavır almaya zorlamakta, çoğulculuğu ve demokratikleşmeyi tam sağlayamıyor olsa bile baskıyı daha görünür hâle getirmektedir.

BİT'in veriyi yaygınlaştırmadaki başarısı gözetim konusunu ileri bir safhaya taşımaktadır. Gözetim, sadece devlete değil, topluma da yayılmakta ve mahremiyet kaybıyla neticelenmektedir. BİT, devletin gözetimini hemen her alana yayabileceği gibi, en azından kimi alanlarda külli kapsamda olmasına da imkân vermektedir. Bu trendler, ince baskı yöntemleri olarak, rızasız baskı olmaması anlayışıyla karşıtlık içerebilir. Fakat bunun ne derece önemli olduğu açık değildir; daha kritik olan, baskının boyutlarının artması olmalıdır. Eğer sınırlar konusunda bir direnç olmazsa, BİT, toplumsal hayatı aşama aşama rasyonelleştirerek, bütün bir hayat alanını sosyal düzene tâbi kılabilir. Bununla birlikte, eğer karşı konabilirse de, BİT sahip olduğu iletişim imkânlarıyla özgürlükçü bir yapıya destek verecektir; toplumsal hayatın, bu sefer de gönüllü ikili ilişkiler vasıtasıyla kurulmasına altyapı sağlayacaktır.